

O PARALELĂ GRAMATICALĂ SLAVO-ROMÂNĂ

(SISTEMUL CUVINTELOR DEICTICE¹ ÎN GRAIURILE OLTENEȘTI)

Al. Ionașeu

Într-un articol asupra sistemului deicticelor în limba română² Florica Dimitrescu semnalează o particularitate a graiurilor din regiunea Craiova: întrebuițarea adverbului demonstrativ *aci* și în cazuri în care limba literară și majoritatea graiurilor populare folosesc *acolo*. Iată exemplele discutate: *Dacă întâmplător dai în vreun anticariat de aci de G. Meyer, «Etimologicul limbii albaneze», te rog mult, cumpără-l pentru mine; Îmi pare bine că te simți bine aici; Scrie-mi și mie ce faci aci*³. Ele sînt extrase dintr-o scrisoare pe care autoarea a primit-o de la un coleg originar din regiunea Craiova. Emițătorul scrisorii se afla în Albania; *aci* înseamnă la Cracovia, unde se afla destinatarul. Autoarea consideră că acest fenomen se poate explica «prin extinderea excesivă a sferei celui care vorbește sau scrie, care, în felul acesta, găsește mijlocul de a-și apropia obiectele și ființele depărtate. În acest caz cel care vorbește sau scrie se imaginează în același loc cu acela căruia îi adresează cuvintele sau rîndurile sale»⁴. Explicația ar fi plauzibilă dacă am admite, împreună cu autoarea, că în toate graiurile limbii române cuvintele deictice se încadrează într-un sistem binar dublu ramificat⁵. Într-adevăr, *aici* poate

¹ Cuvintele pronominale care indică apropierea sau depărtarea: *acesta, acela, aici, acolo* etc.

² Fl. Dimitrescu, *Observations sur le système des déictiques de la langue roumaine*, în *Recueil d'études romanes*, București, 1959, p. 291 și urm.

³ După cum se poate observa, exemplul al doilea conține *aici*, spre deosebire de celelalte două, care au *aci*. *Aici* din al doilea exemplu, care, după cum se va vedea mai departe, contrazice sistemul deictic oltenesc, constituie fie o greșeală de transcriere a autoarei, fie o greșeală tehnică. Confuzia e explicabilă, dacă ținem seama de faptul că în vorbirea literară și în unele graiuri *aici* și *aci* se opun în același fel lui *acolo*. (Ulterior, după ce ideile care urmează au fost făcute publice în cadrul unei comunicări, Florica Dimitrescu mi-a confirmat această presupunere: în scrisoarea citată se află forma *aci* în toate cele trei exemple).

⁴ Fl. Dimitrescu, *op. cit.*, p. 296.

⁵ Sistem «binar dublu ramificat» în sensul că fiecare termen al unei opoziții binare (A—B) are, la rîndul său, două ramificații:

A ₁ <i>acesta, ăsta</i> etc.	B ₁ <i>acela, ăla</i> etc.
A ₂ (<i>a</i>) <i>ceștalalt, ăștalalt</i> etc.	B ₂ (<i>a</i>) <i>celălalt, ălaltalt</i> etc.

însemna, de la caz la caz, *încăperea* în care mă aflu, *clădirea*, *cartierul*, *localitatea*, *regiunea* ș.a.m.d. Însă, după cum se va vedea mai departe, exemplele citate își găsesc explicarea în specificul graiurilor oltenesti, care, spre deosebire de celelalte graiuri și de limba literară, cunosc un sistem deictic cu trei trepte, raportat la cele trei persoane gramaticale.

În limba română literară și în anumite graiuri *aci* (*aciă*, *acilea* etc.) nu reprezintă decât o variantă a cuvîntului *aici* (*aicea*, *icea*, *ici* etc.). «Dicționarul limbii romine moderne» trimite, pentru sensul lui *aci*, la *aici*; rezultă că forma de bază este *aici*. La întrebarea pe care am pus-o mai multor persoane cu privire la identitatea sau deosebirea semantică ori stilistică a formelor *aici* și *aci* am primit răspunsuri diferite (mă refer la vorbitorii care nu sînt originari din Oltenia). Unii, mai ales bucureștenii, au fost de părere că *aci* este o «variantă populară» a lui *aici*. Alții, dimpotrivă, au susținut că *aci* este o formă literară, spre deosebire de *aici*, care-i folosită în conversație. (Acesta este cazul majorității informatorilor originari din Moldova și Ardeal, în al căror grai natal există — cu diverse variante fonetice — numai *aici*.) Foarte mulți au spus că între cele două forme nu e nici o deosebire semantică sau stilistică, dar că *aci* este întrebuițat mai rar. De fapt, deosebirea de frecvență presupune întotdeauna o deosebire stilistică: fiind folosită mai rar, forma *aci* este, în mod firesc, mai expresivă; am observat adesea, în vorbirea unor colegi, întrebuițarea formei *aci* în special în cadrul unor cuvîntări mai mult sau mai puțin solemne.

* * *

În graiurile oltenesti *aci* arată locul unde se află persoana (sau persoanele) cu care se vorbește. Acest pronume adverbial se opune atît lui *aici* (care arată locul unde se află persoana care vorbește sau persoanele în numele cărora se vorbește), cît și lui *acolo*⁶ (locul unde se află persoana sau obiectul despre care se vorbește; locul unde nu se află persoanele care participă la actul vorbirii). Iată sistemul pronomelor adverbiale demonstrative în graiul meu natal (Rocșoreni, raionul Strehaia, reg. Craiova):

pers. I: *aici*, *aicea*, *coleă* (*ici*, *icea*, *icișeă*,⁷ *iceășeă*, *atcișeă*, *atceășeă*;

pers. II: *aci*, *aciă* (*aciășeă*);

pers. III: *acolo*, *coló* (*coloșeă*)⁸.

Deosebirea între aceste trei adverbe precum și raportarea lor la cele trei persoane gramaticale (*aici* = *la mine*, *la noi*; *aci* = *la tine*, *la voi*; *acolo* = *în alt loc*, *unde nu ne aflăm nici eu, nici tu, nici noi, nici voi*) este cunoscută de toate graiurile oltenesti, ceea ce au confirmat aproape toate persoanele pe care le-am anchetat în acest sens. După cum se știe, din punct de vedere teritorial aceste graiuri nu se suprapun întru totul cu teritoriul provinciei istorice *Oltenia*: pe de o parte în raioanele de munte ale Olteniei se vorbesc și graiuri neoltenesti (bănățenești și ardelenesti) sau mixte, iar pe de altă parte unele dintre particularitățile dialectale oltenesti se întîlnesc și în graiu-

⁶ Pronunțat cu accentul pe silaba finală.

⁷ Prin grafia *șea* redau grupul *ș' + a*.

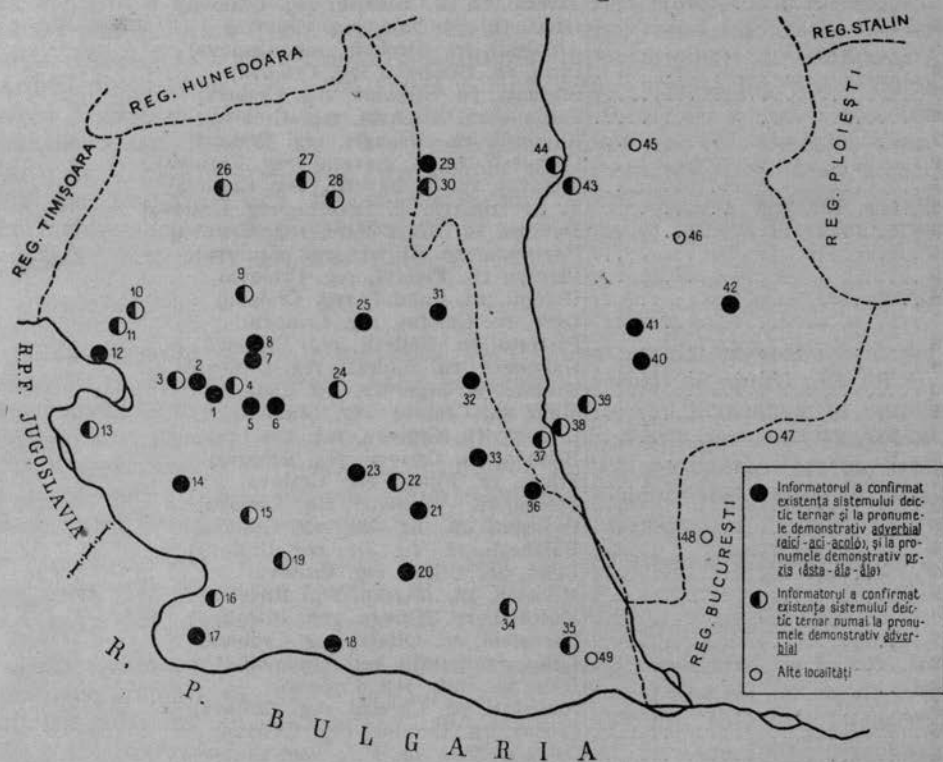
⁸ *Coló* (*coloșeă*) arată un loc unde nu se află persoanele care participă la actul vorbirii, însă apropiat de pers. I (de obicei locul spre care se arată cu degetul). Se spune *coló*, *pe dealu ăla*, dar nu se poate spune *coló*, *la București*, ci *acoló*, *la București*.

rile învecinate de peste Olt. Am anchetat 57 persoane din 49 localități oltenesti sau cu caracter oltenesc. Marea majoritate a informatorilor s-au născut și au trăit mulți ani fără întrerupere în localitățile respective. În numărul celor anchetați sînt incluse și persoane care nu sînt originare din localitățile respective, dar au trăit mai mulți ani acolo. O informatoare (1b) nu cunoaște decît indirect graiul din localitatea respectivă, prin intermediul scrisorilor. Iată lista persoanelor și localităților anchetate (în cazurile în care am anchetat mai mulți oameni din aceeași localitate, acest lucru se arată prin litere adăugate la cifre):

1a, 1b, 1c	(Rocșoreni, rn. Strehaia, reg. Craiova)
2	(Plopi, rn. Strehaia, reg. Craiova)
3	(Izvorâl, rn. T. Severin, reg. Craiova)
4	(Greci, rn. Strehaia, reg. Craiova)
5	(Albulești, rn. Strehaia, reg. Craiova)
6	(Piria, rn. Strehaia, reg. Craiova)
7	(Strehaia, rn. Strehaia, reg. Craiova)
8	(Cernaia, rn. Strehaia, reg. Craiova)
9	(Slivilești, rn. Strehaia, reg. Craiova)
10	(Crăgulești, rn. T. Severin, reg. Craiova)
11	(Malovăț, rn. T. Severin, reg. Craiova)
12a, 12b, 12c, 12d	(T. Severin, rn. T. Severin, reg. Craiova)
13	(Devesel, rn. Vinju-Mare, reg. Craiova)
14	(Punghina, rn. Cujmir, reg. Craiova)
15	(Plenița, rn. Plenița, reg. Craiova)
16	(Golenți, rn. Calafat, reg. Craiova)
17	(Desa, rn. Calafat, reg. Craiova)
18	(Bistrețu, rn. Băilești, reg. Craiova)
19	(Galiciuica, rn. Băilești, reg. Craiova)
20	(Drănic, rn. Segarcea, reg. Craiova)
21	(Malu, rn. Craiova, reg. Craiova)
22a, 22b, 22c	(Craiova, rn. Craiova, reg. Craiova)
23	(Breasta, rn. Craiova, reg. Craiova)
24	(Filiași, rn. Filiași, reg. Craiova)
25	(Stoina, rn. Amaradia, reg. Craiova)
26	(Peștișani, rn. Tg. Jiu, reg. Craiova)
27	(Bălănești, rn. Tg. Jiu, reg. Craiova)
28	(Bobu, rn. Gilort, reg. Craiova)
29	(Milostea, rn. Horezu, reg. Pitești)
30	(Mateești, rn. Horezu, reg. Pitești)
31	(Lăcusteni, rn. Oltețu, reg. Craiova)
32	(Laloș, rn. Oltețu, reg. Craiova)
33	(Balș, rn. Balș, reg. Craiova)
34	(Amărăști, rn. Caracal, reg. Craiova)
35	(Crușov, rn. Corabia, reg. Craiova)
36	(Osica de Sus, rn. Balș, reg. Craiova)
37	(Piatra-Olt, rn. Slatina, reg. Pitești)
38	(Slatina, rn. Slatina, reg. Pitești)
39	(Valea Mare, rn. Slatina, reg. Pitești)
40	(Optași, rn. Potcoava, reg. Pitești)
41	(Spineni, rn. Vedea, reg. Pitești)
42	(Oarja, rn. Pitești, reg. Pitești)
43	(Budești, rn. R. Vilcea, reg. Pitești)
44	(R. Vilcea, rn. R. Vilcea, reg. Pitești)
45	(Valea Danului, rn. Argeș, reg. Pitești)
46	(Bascov, rn. Pitești, reg. Pitești)
47	(Tătăraști, rn. Olteni, reg. București)
48	(Scrioaștea, rn. Roșiori, reg. București)
49a, 49b	(Vișina Veche, rn. Corabia, reg. Craiova)

SISTEMUL DEICTIC OLTENESC

Pronume demonstrativ adverbial	<i>aici</i> (la mine, la noi)	<i>aci</i> (la tine, la voi)	<i>acolo</i> (în altă parte, nu la pers. I-II)
Pronume demonstrativ propriu-zis (adjectival și substantival)	<i>ăsta</i> (de aici de la mine, de la noi)	<i>ăla</i> (de aci de la tine, de la voi)	<i>ăla</i> (de acolo, din alt loc decât acela în care se află pers. I-II)



Au confirmat prin răspunsurile lor sistemul expus mai sus majoritatea celor anchetați (v. harta anexată). Mă opresc numai asupra cazurilor de răspuns negativ sau deosebit de semnificativ. După părerea informatorului 22b, *aici* și *aci* sînt două variante fonetice facultative; în scrisorile pe care le primește de la părinții săi, din Craiova, se află uneori *aici/aci* în loc de *acolo*. La întrebarea dacă se întîlnesc amîndouă « variantele » sau numai *aci* în scrisorile respective, n-a putut să precizeze. Este grăitor faptul că aceste cazuri de între-

buintare a lui *aici/aci* în loc de *acolo* n-au fost sesizate de informatorul respectiv, ci de soția lui, care nu este originară din Oltenia. Faptul că subiectul 22b n-a fost surprins de uzul lui *aci* în scrisorile părinților arată că el este obișnuit cu acest fel de vorbire, că îl posedă cel puțin în felul în care se posedă vocabularul pasiv⁹. Subiectul nr. 49a a fost anchetat indirect, prin nr. 49b. A răspuns că *aci* este mai aproape decât *aici* «*aci în curte*», însă «*aici la noi (în sal)*». E necesar să remarcă că și în răspunsurile primite de mine se spunea uneori că între cele două forme deosebirea e cantitativă (dar de fiecare dată *aici* era considerat mai apropiat decât *aci*). Însă, pornind de la faptul că vorbitorii nu pot explica întotdeauna deosebirile care există în vorbirea lor între diverse cuvinte și forme, îi rugam să întrebuințeze aceste cuvinte în fraze și de fiecare dată apărea deosebirea dintre *aici* (sfera pers. I.) și *aci* (sfera pers. II.). Procedul pe care îl foloseam când vorbitorul nu-și putea da seama de această deosebire era depărtarea în spațiu a persoanei I de persoana a II-a: subiectul era pus să-și imagineze o convorbire telefonică sau o scrisoare și deosebirea între *aici* și *aci* apărea foarte clară. Subiectul nr. 49b, care a trăit mai mulți ani în localitatea respectivă, nu-și amintește să fi remarcat deosebirea dintre *aici* și *aci* în vorbirea localnicilor. Dimpotrivă, subiectul nr. 23, care a locuit mai mulți ani în Breasta, rn. Craiova, și-a însușit folosirea diferențiată a lui *aici* și *aci* (poate și sub influența vorbirii soției sale, care este originară din Slatina). Este interesant răspunsul pe care l-am primit de la informatoarea 1b (are ca limbă maternă germană, dialectul săsesc de pe Tîrnave, și este căsătorită cu informatorul 1a, originar din Roșșoreni): «*înainte de căsătorie și un timp după aceea consideram că aici și aci înseamnă același lucru. Apoi, reflectînd asupra folosirii cuvintelor aici, aci și acolo în scrisorile pe care le primesc de la Roșșoreni, mi-am dat seama de sensul adevărat al lui aci. Este un adverb care arată locul unde se află persoana căreia îi vorbești sau îi scrii*». Subiectul nr. 36 a arătat că în graiul lui natal există trei forme deosebite și pentru indicarea locului care constituie punctul de destinație al mișcării, deplasării:

pers.	I.	incoă(ce)
pers.	II.	intr-aci(lea)
pers.	III.	incoló, într-acoló

Forma *intr-aci(lea)* este, desigur, ori rară, ori o inovație a subiectului anchetat. Celelalte graiuri (inclusiv graiul meu natal) folosesc în acest caz pronumele personal cu prepoziție: *(în) spre tine*, *(în)spre voi* sau adverbul *aci* fără prepoziție. Formele deosebite *de-aici* — *de-aci* — *de-acoló*, *pe-aici* — *pe-aci* — *pe-acoló*, *pîn-aici*, *pîn-aci*, *pîn-acoló* sînt general răspîndite în graiurile care cunosc opoziția celor trei adverbe pronominale demonstrative.

Sistemul cu trei trepte la pronumele demonstrativ propriu-zis (adjectival și substantival) este, după cum a rezultat din ancheta

⁹ Ulterior subiectul 22b a dovedit că folosește și el uneori adverbul *aci* cu sensul «*acolo*» (în cadrul unei convorbiri telefonice pe care a avut-o cu mine; după ce i-am atras imediat atenția, el a recunoscut existența unei opoziții *aici* — *aci* — *acolo* chiar în graiul său «*într-un stil mai familiar*»).

întreprinsă, mai puțin răspîndit. Iată formele care circulă în graiul meu natal:

		<i>Singular</i>	<i>Plural</i>
pers. I.	m.	<i>ăsta, astûia</i>	<i>ăstea, astóra</i>
	f.	<i>ăsta, aștiia</i>	<i>ăstea, astóra</i>
pers. II.	m.	<i>ăla, aluiia</i>	<i>ăia, álora</i>
	f.	<i>ăia, aliia</i>	<i>ălea, álora</i>
pers. III.	m.	<i>ăla, alúia</i>	<i>ăia, alóra</i>
	f.	<i>ăia, aliia</i>	<i>ălea, alóra¹⁰</i>

Pronumele *ăsta* indică obiectul apropiat de persoana I (*ăsta de-aici*), *ăla* indică obiectul apropiat de persoana a II-a (*ăla de-aci*), iar *ăla* indică un obiect care nu-i apropiat nici de persoana I, nici de persoana a II-a (*ăla de-acolô, ăla dicolô* etc.). Deosebirea formală dintre pronumele demonstrative care este raportat la pers. II și cel care este raportat la pers. III este foarte mică și din această cauză greu sesizabilă de cei neavertizați. La majoritatea formelor de nom.-acuz. ea se referă la vocala inițială: *ăla de-aci* — *ăla dicolô*, pl. *ăia de-aci* — *ăia dicolô*, *ălea de-aci* — *ălea di colô*. La formele de gen.-dat. deosebirea formală se obține prin deplasarea accentului: *ăluia* — *alúia*, *ăliia* — *aliia*, *álora* — *alóra*. Într-un singur caz (nom.-acuz. feminin singular) deosebirea formală nu se realizează: *ăia de-aci*, *ăia di colo*. Faptul că pronumele raportat la pers. II e apropiat formal nu de cel raportat la pers. I, ci de cel raportat la pers. III, face ca scrisorile și convorbirile telefonice ale oltenilor să nu surprindă prin această particularitate. De vreme ce în vorbirea celor mai mulți vorbitori *ălea* și *ălea* nu sînt decît variante fonetice, e greu să se sesizeze diferența care se face de către persoanele din regiunea respectivă între cele două forme, pentru că, deși deosebite din punct de vedere funcțional, în cazul convorbirilor la distanță cele două forme își împart sfera de întrebuințare a formei literare *ăle(a)* și nu încalcă domeniul de întrebuințare al formei *ăste(a)*.

La întrebările pe care le-am pus persoanelor mai sus indicate am primit atît răspunsuri care confirmă acest sistem al pronumelor demonstrative în graiul din localitatea natală a subiectului, cît și răspunsuri din care rezultă că subiectul anchetat nu-și dă seama că ar exista vreo deosebire între pronumele care în tabloul de mai sus sînt trecute la persoana a doua și cele care sînt trecute la persoana a treia. Au confirmat acest sistem (deși nu întotdeauna diverșii termeni aveau un aspect fonetic identic cu formele cuprinse în tabloul respectiv) următorii informatori: 1a, 2, 5, 6, 7, 8, 12d, 14, 17, 18, 20, 21, 23, 25, 29, 31, 32, 33, 36, 40, 41 și 42. Pe baza materialului de care dispun în prezent, nu pot să-mi dau seama dacă sistemul pronumelor demonstrative *ăsta* — *ăla* — *ăla* are (spre deosebire de sistemul adverbial *ăici-ăci-acolô*) o arie discontinuă sau însoțește întotdeauna opoziția *ăici-ăci-acolô*. Totuși, bazîndu-mă pe faptul că pentru aceeași localitate am și răspunsuri care confirmă și răspunsuri care nu confirmă sistemul ternar al deicticelor, înclin să consider mai probabilă cea de a doua alternativă. Răspunsuri diferite am primit și de la informatorii din satul meu natal (punctul 1), în al cărui grai știu sigur

¹⁰ Forme fără particula deictică *-a* (*ăst, ăstor* etc.) nu se întîlnesc. Forma cu particula deictică se folosește și fără prezența substantivului determinat, și în prezența lui: *ăsta, omu ăsta, astûia, omului astûia* etc. Demonstrativul se folosește numai după substantivul la care se referă.

că există sistemul în discuție. De asemenea consider grăitor faptul că au confirmat acest sistem mai ales persoanele sosite recent din regiunea respectivă (de exemplu toți studenții din primul an, spre deosebire de studenții din anii mai mari și de absolvenți). Probabil că una dintre cauzele pentru care sistemul de pronume demonstrative cu trei termeni n-a fost descoperit la toți informatorii care îl posedă (activ sau pasiv) este și aceea că eu am pornit de la formele pe care le au termenii acestei opoziții în graiul din satul meu, fără să fi prevăzut că acești termeni pot varia de la grai la grai din punct de vedere fonetic. De pildă, în Drănic, rn. Segarcea, opoziția se creează în majoritatea formelor prin alternanța vocalei inițiale, întotdeauna accentuată:

pers. I m.	âsta,	âștia,	âștuia,	âștiora
f.	âsta,	âștia,	âștișia,	âștiora
II m.	âla,	âia,	âluia,	âlora
f.	âia,	âlea,	âlișia,	âlora
III m.	âla,	âia,	âluia,	âlora
f.	âia,	âlea,	âlișia,	âlora

* * *

Cu privire la originea acestui sistem demonstrativ ternar în graiurile oltenesti nu se poate spune nimic precis. Consider totuși că e necesar să relev o anumită paralelă tipologică, care ar putea fi invocată la explicarea lui: sistemul cuvintelor deictice în limba sirbo-croată.

Sistemul deictic cu trei termeni este cunoscut într-o serie de limbi vechi și noi. În toate aceste cazuri el se află în legătură cu cele trei persoane gramaticale.

Astfel, limba georgiană veche și nouă posedă trei pronume demonstrative, raportate la cele trei persoane gramaticale¹¹. Dintre limbile indo-europene vechi cunosc un sistem asemănător slava comună (cf. v.sl. *ck — tь — oиѣ*) și latina (*hic — iste — ille*). În limba armeană întâlnim, de asemenea, în afară de *s-* (pronumele demonstrativ al persoanei I) și *n-* (pronumele demonstrativ al persoanei a III-a), un pronume demonstrativ raportat la persoana a II-a: *d-*¹². A. Meillet atrage atenția asupra comunității materiale a termenului «intermediar» din limbile indo-europene: sl. *t-*, arm. *d-* < **t-*, italic *t-* (în lat. *is-le* și umbr. *es-lu*).

Limbile slave, în majoritatea lor, au pierdut sistemul deictic cu trei termeni (cf. rus. *этом-том*, bg. *този-онзи* etc.). Sirbo-croată, care păstrează sistemul vechi, a înlocuit termenul cu tema *s-* (care indica în vechime apropierea de persoana I) prin *očaj*, *oča*, *očo*.

Sirbo-croată cunoaște această opoziție cu trei termeni la mai multe serii de pronume și adverbe deictice:

Pronumele demonstrative propriu-zise

pers. I	<i>očaj</i> «acesta»
pers. II.	<i>ūaj</i> «acesta, acela (de la pers. II)»
pers. III.	<i>onaj</i> «acela»

¹¹ L. P. Iakubinski, *История древнерусского языка*, Moscova, 1953, p. 192.

¹² A. Meillet, *Le slave commun*, ed. II. revăz. și adăugită în colaborare cu A. Vailant, Paris, 1934, p. 439 (§ 503). Altfel interpretează aceste fapte R. A. Будakov, *Введение в науку о языке*, Moscova, 1958, p. 270 și urm.

A. Meillet și A. Vaillant¹³ explică în felul următor valoarea pronumelui *uaj* din sirbo-croată:

„*taj* « celui-ci, celui-lă » (se referă volontiers à celui à qui l'on parle)... Par exemple *taj šešir* signifia voluntiers « le chapeau que tu portes » ou « qui est là près de toi », et *ovaj šešir* « le chapeau que je porte, mon chapeau ».

Același lucru se spune și în alte gramatici descriptive ale limbii sirbe¹⁴.

Pronumele determinative-calitative

pers. I. *ovaka* « atare, de felul acesta »

pers. II. *tiaka* « atare, de felul acesta, acela de la pers. II »

pers. III. *onaka* « atare, de felul acela »

Pronumele determinative-cantitative

pers. I. *ovoliko* « atît (cît acesta) »

pers. II. *tioliko* « atît (cît acesta, acela de la pers. II) »

pers. III. *onoliko* « atît (cît acela) »

Adverbele demonstrative-indicative

pers. I. *evo!* « iată (mie, nouă) »

pers. II. *evo!* « iată (ție, vouă) »

pers. III. *eno!* « iată (indică ceva care nu e apropiat persoanelor I și a II-a) »

Adverbe demonstrative de loc

pers. I. *ovde* « aici »

pers. II. *tu* « aci »¹⁵

pers. III. *onde* « acolo »

pers. I. *ovuda* « pe-aici »

pers. II. *tuuda* « pe-aci »¹⁶

pers. III. *onuda* « pe-acolo »

pers. I. *odovud* « de-aici »

pers. II. *otud* « de-aci »¹⁷

pers. III. *odonud* « de-acolo » etc.¹⁸

Ocupîndu-se pe larg de această problemă, L.P. Iakubinski a arătat urme ale vechiului sistem deictic și în alte limbi slave¹⁹. Printre altele, el a atras atenția asupra unor graiuri bulgărești în care se întîlnește o determinare triplă a numelor: a) cu *-c*, *-ca*, *-co*, *-ce* (cînd obiectul se află la vorbitor sau în apropierea lui), b) cu *-m*, *-ma*, *-mo*, *-me* (cînd obiectul se află la cel căruia i se vorbește sau în apropierea lui) și c) cu *-n*, *-na*, *-no*, *-ne* (cînd obiectul se află departe de persoanele care participă în vorbire). Profesorul sovietic a avut toate motivele să pună acest fenomen în legătură cu vechiul sistem deictic: cele trei serii de articole reprezintă, la origine, demonstrativele *ск*, *тѣ*, *онѣ* din vechea slavă, pe care le-am amintit mai sus. Sistemul triplu de articulare despre care vorbește L.P. Iakubinski este cunoscut de graiurile din Rodope, în care, alături de *мажѡт*, *жѣната*, *дѣмето*, *жѣните* etc., există și *мажѡс*, *жѣнаса*, *дѣтесо*, *жѣнисе* etc., *мажѡн*, *жѣнана*, *дѣмено*, *жѣнине*

¹³ A. Meillet și A. Vaillant, *Grammaire de la langue serbo-croate*, Paris, 1924, p. 115.

¹⁴ Vezi de ex. M. Stevanović, *Граматика српскохрватског језика*, Novi Sad, 1954, p. 97.

¹⁵ « Aci » în sensul pe care îl are în graiurile olteneste.

¹⁶ Vezi nota 15.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ După M. Stevanović, *op. cit.*, p. 97—98.

¹⁹ L. P. Iakubinski, *op. cit.*, p. 193.

etc.²⁰ O situație asemănătoare se întâlnește și în graiul din Trăn, numai că rolul articolului *-c*, *-ca*, *-co*, *-ce* îl are acolo urmașul vechiului slav, *окъ, ока, око*: *мѹжѣъ, жѣнава, дѣтево, жѣневе*²¹. Cele trei articole din acest ultim grai sînt identice, din punct de vedere material-genetic, cu cele trei pronume demonstrative din sirbo-croată:

(articole în graiul din Trăn)

-в, *-ва*, *-во*, *-ве*
-т, *-та*, *-то*, *-те*
-н, *-на*, *-но*, *-не*

(pronume demonstrative în s.-cr.)

огај, *ога*, *ого* etc.
ѡгај, *ѡга*, *ѡо* etc.
онај, *она*, *оно* etc.

După Stoiko Stoikov articularea obișnuită (adică cu articolul literar *-т*, *-та*, *-то*, *-те*) are numai funcție de determinare, pe cînd celelalte două serii de forme ale articolului — *-с*, *-са*, *-со*, *-се* (*-в*, *-ва*, *-во*, *-ве*) și *-н*, *-на*, *-но*, *-не* — au, în afara funcției de determinare, și un rol deictic:

мѹжѣт « omul »

мѹжѣѡ « omul (acesta, de-aici) »

мѹжѣн « omul (acela, de-acolo) »²²

Nu am posibilitatea să stabilesc care dintre cele două interpretări reflectă realitatea lingvistică obiectivă (L.P. Iakubinski nu indică izvoarele pe baza cărora a tras concluziile sale cu privire la rolul fiecăruia dintre cele trei articole). Dar acest lucru nici nu este necesar să fie făcut în cadrul acestui articol, căci, oricare ar fi în prezent funcțiile celor trei articole paralele, un lucru e sigur: ele s-au stabilit încă în perioada de existență a sistemului deictic cu trei trepte și pe baza acestuia. (Graiurile din Rodope reflectă stadiul inițial, atestat în v. slavă, iar graiul din Trăn o fază mai nouă, păstrată în sirbo-croată.) Trebuie să remarc că în graiurile bulgare din regiunea de vest (de la Dupnița și Trăn pînă la Vidin și Lom) se întâlnește uneori termenul cu tema *ов-* alături de termenii cu tema *т-* și *он-* nu numai ca articol, ci și ca pronume demonstrativ. În lucrările consultate²³ n-am găsit însă nimic cu privire la valoarea acestui pronume și la raportul dintre el și celelalte două. Chiar dacă *овия* etc. nu există decît ca sinonim al unuia dintre celelalte două demonstrative, el constituie o dovadă în sensul că sistemul cu trei pronume demonstrative a existat în graiurile respective într-un trecut nu prea îndepărtat (altfel sinonimia ar fi făcut ca cele două pronume să se diferențieze sau ca unul din ele să dispară).

În latină sistemul deictic cu trei termeni (*hic — iste — ille*, *hic — istic — illic* etc.) s-a destrămat de timpuriu: primul termen al acestui sistem, pronumele *hic*, a ieșit din opoziția deictică fundamentală (înainte de a se pierde complet, el s-a întrebuințat un anumit timp în locul formelor ieșite din uz ale lui *is*);

²⁰ Stoiko Stoikov, *Българска диалектология* (curs litografiat), Sofia, 1954, p. 138.

²¹ *Op. cit.*, *loc. cit.*

²² *Idem op. cit.*, *loc. cit.* O interpretare similară dau lingviștii B. Tonev și K. Mircev.

²³ A. Teodorov-Balan, *Западните български говори*, „Периодическо списание”, XIX și XX (1886); St. Mladenov, *Към въпроса за езика и националната принадлежност на Ново Село (Видинско)*, *Сборник за нар. умотворения*, XVIII (1901); P. Găbiov, *По говора на гр. Видин*, *Сборник за нар. умотворения*, XIX (1903); Тв. Todorov, *Говорът на гр. Лом*, *Сборник за нар. умотворения*, XXXVIII (1930); Тв. Todorov, *Северозападните български говори*, *Сборник за нар. умотворения*, XLI (1936).

iste și *ille* au rămas în continuare demonstrative propriu-zise, primul indicind apropierea, iar al doilea depărtarea²⁴. Se poate presupune că, și după dispariția formal-gramaticală a opoziției cu trei termeni, în planul semantic a continuat să se păstreze pentru o anumită perioadă raportarea la cele trei persoane gramaticale a obiectelor determinate cu ajutorul pronumelor demonstrative. Așa se explică faptul că în anumite limbi romanice s-a reconstituit din punct de vedere formal vechea opoziție deictică cu trei termeni. În limbile ibero-romanice, ca termen demonstrativ de raportare la persoana a II-a s-a folosit *ipse* (cf. sp. *este* — *ese* — *aquel*). În italiană, opoziția formală cu trei termeni s-a realizat prin sublinierea persoanei în cazurile în care *iste* indica apropierea de persoana a II-a: *colesto* < *accu-tibi-istum*²⁵. O atare subliniere a putut avea loc tocmai datorită faptului că în perioada imediat următoare modificării formale a vechilor relații [(*hic* — *iste* — *ille*) > (*iste* — *ille*)], în planul semantic continua să se păstreze vechea opoziție, raportarea la cele trei persoane gramaticale.

Din analiza faptelor expuse în paginile de mai sus se poate vedea că există motive pentru a considera că fenomenul întâlnit în graiurile oltenesti nu este o continuare a vechiului sistem deictic latinesc, ci o inovație a graiurilor respective sub influența slavă. În primul rând, în acest sens vorbește apropierea geografică a Olteniei de teritoriul sîrbo-croat și bulgar. În al doilea rând, trebuie subliniat faptul că între perioada dispariției formale a opoziției cu trei termeni în latină și perioada apariției unei atari opoziții în graiurile oltenesti intervalul de timp este prea îndelungat pentru a putea admite continuitatea semantică a raporturilor respective (forma termenilor deictici oltenesti ne arată prin ea însăși că opoziția actuală nu e prea veche). Adoptarea acestei particularități gramaticale din slavă s-a făcut probabil prin asimilarea lingvistică a unor slavi al căror dialect cunoștea raportarea pronumelor demonstrative la persoanele gramaticale. Aceste graiuri aveau, după cum rezultă din studiul toponimicelor slave din Oltenia, caracter bulgăresc. În perioada bilingvismului, slavii pe cale de romînire aveau în minte, cum era și firesc, sistemul semantic de tipul *osaj* — *ūaj* — *onaj*. Datorită acestui fapt printre ei a fost firească tendința de a căuta mijloace formale pentru exprimarea acestor raporturi²⁶.

La *adverbe* s-a folosit deosebirea existentă între *aici* < *ad-hicce* și *aci* < *accu-hic*. Înainte de a ajunge la actuala valoare din graiurile oltenesti *aci* trebuie să fi însemnat un loc apropiat și precis. Acest sens îl are *aci* și în prezent în graiurile învecinate cu cele oltenesti. După informatorii din Bascov

²⁴ E. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, Paris, 1923, pp. 93, 234 (§ 103, 223).

²⁵ Idem *op. cit.* p. 425 (§ 375).

²⁶ Dau această explicație cu titlu de ipoteză. Împotriva ei n-ar putea fi invocată decît lipsa opoziției de tipul respectiv în graiurile bănățene. Dar, chiar dacă am presupune că și în Banat a avut loc o asimilare a unor vorbitori de limbă slavă cu un sistem deictic asemănător, trebuia oare neapărat să învingă și acolo sistemul semantic slav? În împrejurările istorice de atunci au acționat desigur o serie de factori istorici și lingvistici pe care nu-i putem reconstitui și care, cunoscuți, ar putea explica deosebirea actuală din graiurile celor două regiuni învecinate. (Existența sistemului deictic oltenesc într-un sat bănățean mi-a fost semnalată de tov. El. Barbu-Manoliu. E vorba de localitatea Petrovasila — numele oficial Vladimirovâ — din Banatul sîrbesc. Se pare însă că e o particularitate de proveniență oltenească: satul Petrovasila se află lângă localitatea de origine oltenească Satu-Nou; de altfel și numele de fată al tovarăsei, *Barbu*, e mai degrabă oltenesc decît bănățean).

(rn. Pitești) și Valea Danului (rn. Curtea de Argeș), Tătăraști (rn. Olteni) și Scrioăștea (rn. Roșiori) *aci* (*aciă*, *acilea*) arată un loc precis și apropiat, chiar dacă nu e locul unde se află interlocutorul direct. Un sens asemănător (un punct precis, definit anterior) are *aci* în părțile Banatului. Citez din volumul de texte dialectale tipărit de acad. Emil Petrovici: *Aci (la foc) s-adună tineri, bătrini, fete, neveste* (p. 15); *Cînd se face copilul, punem paie aci un s-a făcut el* (p. 5) etc. În sec. XVI—XVII *aci* (*acii*, *acie*, *aciea*) se folosește cam în același fel. Din următoarele exemple (din M. Gaster, *Crest.*, I, p. 139) se poate vedea deosebirea dintre *aci* și *aici*: *Ca un Dmăzdu ce era, în tot locul era, și în Vilhanie și în casa lui Lazăr era. Ca un om iar (ă) acii* (adică în casa lui Lazăr!) *nu era...*; *Doamne, de-i fi fost aice, fratele nostru n-are fi murit.*

Atît din exemplele de mai sus, cît și din exemplele citate în DHLR, II, p. 249 și Fl. Dimitrescu *op. cit.*, p. 296, rezultă că numai *aci* apare uneori în locul lui *acolo* din limba literară contemporană. Spre deosebire de *aci* (*acii*, *acie*, *aciă*), adverbul *acice* (< lat. *accu-hic-ce*) și variantele sale (*acicea*, *cicea* etc.) au, în textele vechi, același sens cu *aici* (*aice*, *aicea*, *icea*) adică arată locul persoanei I: *că deară vrea să vie de acicea către voi nu pot, nici de acolo cătră noi să vie* (M. Gaster, *Crest.* I, p. 31). Observațiile cuprinse în DHLR și Fl. Dimitrescu, *op. cit.*, trebuie deci corectate în sensul că nu e vorba de o valoare a formelor *aici*, *aci*, *acicea* (Fl. Dimitrescu) sau a formelor *aci*, *acicea* (DHLR), ci de o valoare pe care nu o are decît *aci* (și variantele *acii*, *acie*, *aciă*). Folosirea adverbului *aci* în textele vechi coincide cu ceea ce K. Brugman numește «Dér-Deixis» («... die allgemeinste Zeigart, bei der usuell weder der Gegensatz von Nähe und Ferne des Gegenstands, noch der von Sprecher, Angeredetem und dritter Person eine Rolle spielt, z.B. *der ist gewessen; das gib mir...*». K. Brugman, *Grundriss...*, II, § 314, p. 312). Tot un punct precis (însă în timp) arată *aci* (*aciă*, *acilea*) și în exemplele următoare (fenomenul se întîlnește frecvent în sud-estul Olteniei și peste Olt) pe care le iau tot din volumul de texte al acad. E. Petrovici: *D-aci ncepe lăutari să cinte* (Izbiceni-Romanași); *De-aci, cîn pleacă nașa, facem plocon* (Birca-Dolj).

La pronomine s-a accentuat mai puternic termenul depărtării atunci cînd el indica obiecte apropiate de persoana a doua, ceea ce a dus la înlocuirea lui *ă* cu *a* în formele cu accentul pe inițială și la deplasarea accentului pe vocala de la începutul cuvîntului în formele care avuseseră accent pe a doua silabă (*ăla* — *ăla*; *alóra* — *ălora*).

O ultimă problemă mai trebuie lămurită: problema gradului de abstracțizare a gîndirii reflectat în sistemul cu trei termeni demonstrativi. S-a spus că acest sistem pronominal ar reprezenta o treaptă inferioară de gîndire în raport cu sistemul binar obișnuit: primul termen ar indica apropierea, al treilea depărtarea, iar termenul al doilea (numit uneori «intermediar») ar indica locul care nu este nici prea departe nici prea aproape (de ex., s.cr. *uaj* ar indica un obiect mai depărtat decît obiectul indicat prin *ovaj* și mai apropiat decît cel indicat prin *onaj*)²⁷. Nu am posibilitatea de a discuta această problemă în planul general, lipsindu-mi datele necesare privitoare la alte limbi. Cît privește însă graiurile oltenesti, trebuie spus că deosebirea dintre *aci* și *acolo*, sau dintre *ăla* și *ăla* nu e cantitativă, nu presupune o depărtare mai mică sau mai mare. Termenul de pers. II din graiurile cu sistem deictic

²⁷ L. P. Jakubinski, *op. cit.*, loc. cit.; R.A. Budagov, *Введение в науку о языке*, Moscova, 1958, pp. 270—271 ș.a.

ternar nu poate fi numit «intermediar» decît în sensul că se traduce uneori prin termenul de apropiere și alteori prin termenul de depărtare al graiurilor cu sistem deictic binar. Scriind din Albania, un vorbitor care folosește în mod consecvent graiul oltenesc (și deci raportarea demonstrativelor la cele trei persoane gramaticale) *trebuie* să folosească termenul *aci* pentru *Cracovia*, dacă cel căruia i se adresează se află în Cracovia; în același timp el va folosi termenul *acolo* pentru un loc depărtat și de persoana a doua, chiar dacă acest loc este mai puțin departe de el decît persoana a doua (de ex., în aceeași scrisoare din Albania, autorul ar spune în mod necesar *acolo*, dacă ar vorbi de Grecia, Bulgaria sau Iugoslavia, cu toate că aceste țări sînt mai aproape din punct de vedere geografic de Albania decît țara în care se află cel căruia i se adresează). La exemplele citate de Florica Dimitrescu mai pot adăuga cîteva.

a) (Autorul scrisorii se află în Golenți, rn. Calafat și scrie la București):
A fost pe aici (pe la Golenți) *E. și D. o săptămîină și au plecat pe 7 III.*
*Cred că săptămîina viitoare... să vină aci la București pentru a-și cum-
 pără de haine...*

Eu am fost acolo (la Calafat!) *cînd s-au judecat...*

b) (Autorul se află în Tirana și scrie la București):

Eram întovărășit de cel mai bun bibliograf de aici (de la Tirana).

Tovarășii de acolo (de la Biblioteca din Tirana)... *mi-au făgăduit...*

... e bine să indici, în lucrarea pe care vei tipări-o aci (la București!), *că originalul...*

c) (Autorul scrie din Rocșoreni, rn. Strehaia, la București):

ați făcut mari cheltuieli cu ea pe aci (pe la București!)

A ajuns bine aici (la Rocșoreni)

Pînă acolo (la gară la Timna) *am fost cu caru cu boi...*

Că situația trebuie să fie aceeași și în alte limbi ne putem convinge ușor din următorul text scris în limba italiană (prorectorul Universității pentru străini din Perugia, aflîndu-se în Italia, îi scrie decanului Facultății de litere din București — care se află în România):

„Tramite la cortesia del nostro gradito iscritto e borsista, Prof. G.L., il quale è in procinto di tornare in Romania dopo aver diligentemente seguito i nostri corsi, mi permetto inviare, in omaggio, alla Biblioteca di *cotesta* (sublinierea noastră — Al. I.) Facoltà di Lettere i seguenti volumi italiani...”²⁸

ОБ ОДНОЙ СЛАВЯНО-РУМЫНСКОЙ ГРАММАТИЧЕСКОЙ ПАРАЛЛЕЛИ

(СИСТЕМА УКАЗАТЕЛЬНЫХ СЛОВ В ГОВОРАХ МАЛОЙ ВАЛАХИИ)

(Резюме)

В отличие от румынского литературного языка и от большинства румынских говоров, маловалашские говоры характеризуются трѣх-

²⁸ Cu această ocazie îi exprim mulțumiri tov. lector G. Lăzărescu, care a avut amabilitatea să-mi comunice acest fragment și tovarășelor Matilda Caragiu-Marioțeanu și Maria Vasilache-Brinzan, care mi-au furnizat exemple prețioase extrase din scrisori particulare (pe baza acestor exemple am inclus în hartă punctele 15 și 20).

Informatorii 7, 12 d, 11, 19, 24, 49 a și 34 au fost anchetați de tov. lector Emil Vrabie, căruia îi exprim pe această cale călduroase mulțumiri.

членной указательной системой, соотнесенной с тремя грамматическими лицами: *aici* — место первого лица, *aci* — место второго лица, *acolo* — место, отдаленное как от говорящего, так и от собеседника; *ăsta* — находящийся при первом лице, *ala* — находящийся при втором лице, *ăla* — находящийся в другом месте, отдаленный от лиц, принимающих участие в акте речи (в статье приводятся и варианты трёх указательных наречий а также и грамматические формы трёх указательных местоимений).

Сопоставляя эту систему со сходными явлениями в южно-славянских, итальянском и иберо-романских языках, автор приходит к следующим выводам:

1. Маловалашская указательная система не унаследована из латыни; она представляет новообразование под влиянием западно-болгарских говоров, на которых говорили в прошлом в пределах Малой Валахии. Её внесли в румынский язык представители этих говоров, перенявшие, после определенного периода двуязычия, румынский язык.

2. Прежде чем получить то значение, которое присутствует в маловалашских говорах, наречие *aci* сбозначало репризой место раньше названное.

Это значение слова *aci* известно и соседним говорам, а также старорумынским текстам. Исследователи, которые заметили это явление в языке XVI—XVII вв., думали, что речь идет здесь об использовании указательного слова близости вместо указательного слова отдаленности. На деле, однако, *aci* (*acii*, *acie*, *aciia*) занимало в старорумынских текстах особое положение. Оно отличалось не только от наречия отдаленности *acolo*, но и от наречия близости *aici* (*aice*, *aicea*), *acici* (*acice*, *acicea*).

3. Указательное слово *aci* (*resp. ala*) не обозначает промежуточную степень близости — отдаленности, а только место 2-го лица. Это место обычно близко к месту нахождения 1-го лица, но иногда может быть дальше места нахождения 3-го лица (в особенности в письмах, в телефонных разговорах).

UN PARALLELE GRAMMATICAL SLAVO-ROUMAIN

(LE SYSTÈME DES MOTS DÉICTIQUES DES PARLERS DE L'OLTENIE)

(Résumé)

Contrairement à l'usage du roumain littéraire et de ses autres parlers, les parlers de l'Olténie connaissent un système déictique à trois termes, qui se rapporte aux trois personnes grammaticales: *aici* (ici), l'endroit où se trouve la I^{ère} personne, *aci*, celui de la II^e personne et *acolo* (là bas), l'endroit éloigné des personnes prenant part à la conversation; *ăsta* (celui-ci), se trouvant à la I^{ère} personne; *ala* — à la II^e, et *ăla* (celui-là), se trouvant ailleurs, à l'écart des personnes en train de discuter. L'article renferme aussi les variantes des trois adverbes, ainsi que les formes flexionnelles des trois prénoms.

En comparant ce système aux phénomènes identiques des langues slaves méridionales, de l'italien et des langues romanes du groupe hispanique, l'auteur arrive aux conclusions que voici:

1°) Le système déictique des parlers de l'Oltenie n'est pas hérité du latin, mais représente une innovation survenue sous l'influence des parlers bulgares en usage autrefois sur le territoire de l'Oltenie. Il a été introduit dans la langue roumaine par ceux qui pratiquaient ces parlers au moment de leur roumanisation, après une certaine période de bilinguisme.

2°) L'adverbe *aci*, avant d'avoir son actuelle valeur dans les parlers de l'Oltenie, désignait, par reprise, un endroit que l'on avait déjà indiqué au paravant. *Aci* se rencontre avec telle signification dans les parlers voisins du territoire linguistique oltenien et dans les textes anciens. Les chercheurs qui ont observé ce phénomène dans la langue des XVI^e—XVII^e siècles ont cru qu'il était question de l'emploi du terme de proximité au lieu de celui d'éloignement. Mais les faits montrent que *aci* (*acii*, *acie*, *aciia*) avait dans les vieux textes une situation à part. Il se distinguait non seulement de l'adverbe d'éloignement *acolo*, mais aussi des adverbes de proximité *aici* (*aice*, *aicea*), *acici* (*acice*, *acicea*).

3°) Le terme démonstratif *aci* (respectivement *ala*) n'indique pas un degré intermédiaire de proximité ou d'éloignement mais purement et simplement la place de la II^e personne. Cette place se trouve habituellement à proximité de la I^{er}e personne, mais elle peut quelquefois être plus éloignée que celle de la III^{er}e personne (surtout dans la correspondance et dans les communications téléphoniques).